

**BOŞLUKLARIN TANRISI ARGÜMANINA
ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM**

**Bilimsel Sınırlar ve Metafizik Kavrayışlar Üzerinden
Tanrı'nın Konumlandırılması**

Emrah BOZKURT

Nisan 2025

Özet

Bu makale, "*Boşlukların Tanrısı*" argümanının geçerliliğini, bilimsel yöntemin sınırları ve Tanrı'nın metafizik doğası bağlamında sorgulamaktadır. Bilimin doğayı anlamaya yönelik "nasıl" sorusuna odaklandığı, buna karşılık Tanrı kavramının "*neden*" ve "*niçin*" gibi daha aşkın sorularla ilişkili olduğu savunulmaktadır. Bu ayrım temel alınarak, Tanrı'yı bilimsel açıklamaların eksik kaldığı alanlara sıkıştıran boşlukların Tanrısı yaklaşımının felsefi olarak yetersiz ve indirgemeci olduğu ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Metafizik, İnanç, Felsefe, Rasyonalite, Teizm, Bilim, Felsefi Teoloji, Boşlukların Tanrısı, Epistemoloji, Bilimcilik

Giriş

Günümüzde bilimsel bilginin hakimiyeti, birçok insanın evreni anlamlandırma çabasında bilimi tek otorite olarak görmesine neden oluyor. Ancak her bilgi türü aynı soruları cevaplamaz; her yöntem aynı gerçekliğe ulaşmaz. "Evren nasıl işler?" sorusuna bilim yol gösterirken, "Neden varız?" ya da "Bu düzenin ardında bir anlam var mı?" gibi sorular daha derin, metafizik düzeyde cevaplar gerektirir. İşte bu noktada Tanrı kavramı devreye girer. Tanrı, boşlukları dolduran bir figür mü, yoksa varlığın tamamına anlam katan aşkın bir gerçeklik mi? Bu makalede, Tanrı'nın bilimsel bir nesne olarak değil, metafiziksel bir zorunluluk olarak nasıl anlaşılması gerektiğini tartışacak; "Boşlukların Tanrısı" eleştirisinin yüzeyselliğini, bilimin sınırlarını ve metafizik düşüncenin kaçınılmazlığını sorgulayacağız. Çünkü bazı sorular, sadece ölçülerek değil; düşünülerek kavranır.

Tanrı'nın Metafizik Doğası ve Bilimin Sınırları

Tanrı kavramı, felsefe, metafizik ve teolojinin temel meselelerinden biridir. Bu alanlar, varlık, neden, anlam ve amaç gibi soruları ele alırken, Tanrı'yı evrenin nihai nedeni, varlığın zorunlu temeli ve aşkın bir töz olarak konumlandırır. Bu bağlamda Tanrı, zaman ve mekânla sınırlı olmayan, dolayısıyla fiziksel evrenin parçası olmayan aşkın bir varlık olarak tanımlanır. Tanrı'nın bu tanımı gereği, onun ne deneyimlenebilir bir olgu ne de doğrudan gözlemlenebilir bir nesne olmadığı açıktır. Tanrı'nın mutlak, sonsuz, zamansız ve mekânsız olduğu zorunlu kabulü, onun herhangi bir fiziksel forma indirgenemeyeceğini, dolayısıyla bilimsel yöntemlerle kavranamayacağını açıkça ortaya koyar.

Bilim, doğanın işleyişini açıklamaya yönelik sistematik bir çabadır. Doğa olaylarını anlamak için gözlem, deney, tekrar ve nedensellik gibi metodolojik araçları kullanır. Bilimin temel amacı, fiziksel dünyanın nasıl işlediğini anlamaktır; bu da onu esasen "nasıl" sorusuna cevap arayan bir faaliyet haline getirir. Örneğin bir biyolojik sürecin veya fiziksel yasanın nasıl işlediğini anlamaya çalışırken, bilim bu sürecin anlamı, amacı ya da varoluş nedeniyle ilgilenmez. Bu tür sorular bilimsel yöntemin kapsamı dışındadır; çünkü bilim, yalnızca gözlenebilir ve ölçülebilir olgularla çalışır.

Bu bağlamda Tanrı, bilimsel değil, metafizik bir kategoridir. Tanrı'nın varlığına dair olumlu ya da olumsuz herhangi bir bilimsel yargı üretmek, bilimsel yöntemin sınırlarını ihlal etmek olur. Bilimsel yöntemin özünde bulunan gözlem ve deney şartı, Tanrı kavramının değerlendirilmesinde kullanılamaz; çünkü Tanrı, tanımı gereği deneyimlenemez ve ölçülemezdir. Eğer Tanrı, zaman ve mekân içinde yer alan, dolayısıyla doğrudan gözlemlenebilir bir varlık olsaydı, o zaman aşkınlık özelliğini yitirir, Tanrı olarak tanımlanamazdı. Bu nedenle Tanrı'nın varlığı veya yokluğu üzerine yapılacak değerlendirmeler, ancak felsefi ya da teolojik yöntemlerle mümkün olabilir.

Bilim, form sahibi olan, zaman ve mekânda yer alan varlıkların işleyişini açıklamaya çalışır. Bilimin konusu daima biçimsel, gözlemlenebilir ve tekrar edilebilir doğa olaylarıdır. Ancak bilim bu olayları, yalnızca doğrudan gözlem ve deney yoluyla değil, aynı zamanda metafizik zeminlerde inşa edilen formal sistemler aracılığıyla da açıklar. Matematik, geometri ve mantık gibi araçlar, doğrudan doğada gözlemlenemez; bunlar aklın oluşturduğu, metafizik

temelli disiplinlerdir. Dolayısıyla bilimin kendisi bile tam anlamıyla bağımsız değildir; felsefi ve metafizik altyapılara muhtaçtır.

Bu noktada önemli bir ayrım belirginleşir: Bilim — *ne, nerede, ne zaman ve nasıl* — gibi sorulara cevap verebilir ve bunlara da metafiziksiz açıklama getiremez, ancak neden ve niçin gibi daha derin, amaçsal ve varoluşsal sorulara cevap veremez. Bilimin amacı, doğadaki nedensel ilişkileri açıklamaktır; ancak bu açıklamalar anlam, amaç ya da değer yüklemesi içermez. Oysa insan zihni, yalnızca olayların işleyişini değil, onların arkasındaki nedenleri ve anlamları da sorgulama eğilimindedir. Bu tür soruların muhatabı felsefedir; daha özelde ise teoloji ve metafiziktir.¹

Burada yapılan temel bir metodolojik hata ise Tanrı'yı bilimin alanına dahil etmeye çalışmaktır. Tanrı, kategori olarak bilimsel değil, metafiziksel bir varlıktır. Dolayısıyla bilimsel bir nesne gibi değerlendirilmesi, kategorik bir yanıltır. Bu tür bir yaklaşım, Tanrı kavramının anlamını çarpıtır ve onu yanlış bir bağlamda tartışmaya açar. Bu durum, kendi kurallarıyla çalışan bir oyunun, başka bir oyunun kurallarıyla oynanması gibidir. Böyle bir çaba, ne Tanrı kavramını kavramamıza yardımcı olur ne de bilimsel yöntemi doğru şekilde kullanmış olur.

Öte yandan, modern bilim paradigmasının sıklıkla ileri sürdüğü bir başka sorunlu iddia da tek doğru bilginin kaynağının bilim olduğu yönündeki varsayımdır. Bu yaklaşım, bilimi sadece bir yöntem değil, aynı zamanda bir ideoloji haline getirir. Bu ideolojik tutum, başka bilgi türlerini — *özellikle felsefi, dini ve metafizik bilgileri* — geçersiz sayarak dışlar. Ancak gerçeklik, yalnızca bilimsel paradigmaya indirgenemeyecek kadar çok katmanlı ve çok boyutludur. Farklı paradigmlar farklı gerçeklik yorumları sunar ve bu yorumların her biri kendi bağlamı içinde anlamlı ve tutarlı olabilir. Bu nedenle, bilimsel gerçeklik kadar, felsefi ve teolojik gerçekliklerin de meşruiyeti vardır.²

Tanrı kavramının değerlendirilmesi bilimsel yöntemin değil, metafizik ve teolojik düşüncenin alanıdır. Bilimin sınırlarını ve imkanlarını doğru tayin etmek hem bilimsel yöntemin sağlıklı işletilmesi hem de Tanrı kavramının yerli yerine oturtulması açısından zorunludur. Bilimin amacı doğayı anlamaktır, Tanrı'yı değil. Bu sınırın ihlali, hem bilimi ideolojik bir dogmaya dönüştürür hem de Tanrı kavramını indirgemeci bir yaklaşımla anlamamıza yol açar. Dolayısıyla, Tanrı'yı bilimin konusu haline getirmek yalnızca metodolojik bir hata değil, aynı zamanda felsefi bir saptırmadır.

Boşlukların Tanrısı Argümanının Dayandığı Yanılgılar

"*Boşlukların Tanrısı*" argümanı, özellikle Aydınlanma dönemi sonrası doğa bilimlerinin yükselişiyle birlikte bazı ateist düşünürler tarafından öne sürülmüş bir eleştiridir. Bu görüşe göre, insanlar tarih boyunca açıklayamadıkları her olguyu Tanrı'ya atfederek doğaüstü bir açıklamayla yetinmişlerdir. Bilim geliştikçe, bu "*boşluklar*" doldurulmakta ve dolayısıyla Tanrı inancı da giderek anlamını yitirmektedir.

Bu iddia, 19. yüzyılda özellikle Thomas Paine, Henry Drummond ve daha sonra Richard Dawkins gibi isimler tarafından popülerleştirilmiştir. Bu düşünürlere göre Tanrı,

¹ Emrah Bozkurt, "Felsefe, Bilim ve Teoloji: Hangi Sorulara Cevap Verebilir?", *academia.edu*, Ocak 2025.

² Emrah Bozkurt, "Bilim Eleştirisi", *academia.edu*, Mayıs 2025.

sadece bilgi eksikliği olan alanlarda devreye sokulmuş bir "geçici yama"dır. Böylece Tanrı inancı, insanlığın cehaletine dayanan bir açıklama biçimi olarak sunulmakta, bilimsel bilgi arttıkça Tanrı'nın yerinin de daraldığı öne sürülmektedir.

Ne var ki bu yaklaşım hem tarihsel hem felsefi hem de teolojik olarak oldukça yüzeysel ve hatalıdır. Bu argümanın içerdiği temel yanlışlar şu şekilde açıklanabilir:

a. Tanrı'yı Bilinmeyene Değil, Bilinene Dayandıran Teistik Anlayış

Boşlukların Tanrısı argümanı, Tanrı inancını bilgi eksikliğine indirgeyen yanlış bir varsayıma dayanır. Oysa klasik teistik anlayışta Tanrı yalnızca açıklayamadığımız şeylerin değil, tüm varlığın nihai nedenidir. Tanrı, evrenin yalnızca bilinmeyen alanlarının değil; bilinen doğa yasalarının da yaratıcısı ve sürdürücüsüdür. Bu bağlamda Tanrı'ya inanmak, bilinmeyene yama yapmak değil; var olan her şeyi anlamlandıran aşkın bir ilkeye dayanmaktır.

b. Tarihsel Olarak "Tanrı" Değil, "Tanrı'nın Tepkisi" Olarak Anlaşılmıştır

Boşlukların Tanrısı argümanında sıkça yapılan bir diğer hata da tarihsel çarpıtmadır. İlkel toplumların doğa olaylarını açıklayamadıkları için doğrudan bu olaylara "Tanrı" dedikleri iddia edilir. Oysa antropolojik veriler ve mitolojik anlatılar dikkatlice incelendiğinde, bu toplumlar doğa olaylarını var olan Tanrı'nın bir tepkisi veya öfkesi olarak yorumlamışlardır. Gök gürültüsü, yıldırım, fırtına, kuraklık veya depremler doğrudan "Tanrı" değil; Tanrı'nın mesajı, tepkisi veya müdahalesi olarak görülmüştür. Bu, bir şeyin açıklanamaması nedeniyle Tanrı'nın "boşluk doldurucu" olarak kullanılmasından farklıdır. Bir başka deyişle, bu toplumlar zaten bir Tanrı'ya veya tanrılara inanmaktaydılar ve doğadaki olayları da bu inançları çerçevesinde anlamlandırıyorlardı. Yani Tanrı, bir boşluğu dolduran değil; zaten var olduğuna inanılan ve evrenle etkileşimde bulunan bir güç olarak kavranıyordu.

c. Bugünkü Teistik Yaklaşım, Rasyonel ve Sistemsel Bir Tanrı Tasavvuruna Dayanır

Modern teistik anlayışta Tanrı'ya, açıklayamadığımız için değil; rasyonel düşüncenin zorunlu bir sonucu olarak inanılır. Çünkü varlık, düzen, yasa ve bilinç gibi olgular, bizi aşkın bir ilkeye götürür. Bu bağlamda Tanrı, evrene işlevsel ve bütüncül bir sistem kazandıran bir varlık olarak düşünülür. Bu sistem içerisinde her olay, Tanrı'nın kurduğu düzenin bir sonucu olarak işler. Bir doğa olayı meydana geldiğinde inanan bir kişi, "Tanrı bunu yaptı" derken, bunu doğrudan kişiye özel bir müdahale anlamında değil; Tanrı'nın sistemsel düzenini kastederek ifade eder.

Örneğin, bir deprem gerçekleştiğinde bir inanan, Tanrı'nın buna müdahale edebileceğini ve istemediği takdirde gerçekleşmeyeceğini düşünür. Bu düşünceden yola çıkarak da "demek ki Tanrı bunu uygun gördü" sonucuna ulaşabilir. Bu çıkarım, subjektif ve duygusal bir yaklaşım olsa da Tanrı'nın mutlak kudretine olan inançla uyumludur. Ancak bu, doğrudan "Tanrı bana özel deprem gönderdi" gibi kişisel bir yorum değildir; sistemin işleyişine ve Tanrı'nın kudretine duyulan inançla ilgilidir.

d. Tanrı Metafizik Bir Kavramdır, Bilimin Konusu Değildir

Birinci bölümde detaylıca değindiğimiz gibi, söz konusu argüman, Tanrı'yı bilimsel bir boşluk doldurucu gibi göstermeye çalışırken, Tanrı'nın metafizik doğasını göz ardı eder. Oysa Tanrı, evrenin içkin bir parçası değil, evrene aşkın bir varlık olarak tanımlanır. Bilim ise yalnızca doğa yasaları çerçevesinde “nasıl” sorusuna cevap verir. “Neden varız?”, “Varlığın kaynağı nedir?” gibi sorular bilimsel değil, felsefi ve teolojik sorulardır.³ Dolayısıyla Tanrı inancı, bilimin yerini doldurmaz; onun sınırlarını aşan başka bir boyutta yer alır.

e. Bilimsel Açıklamalar Tanrı'yı Gereksiz Kılmaz

Bilimin herhangi bir doğa olayını açıklaması, o olayın nihai nedenini ortaya koymaz. Bilim, örneğin yıldırımın nasıl oluştuğunu açıklayabilir; ama neden böyle bir doğa düzeninin kurulduğu, bu yasaların kaynağının ne olduğu gibi sorulara cevap veremez. Bu noktada Tanrı düşüncesi, bilimin açıklamalarını ortadan kaldırmak değil; onların üzerine anlam katmak için vardır. Bilimsel bilgi Tanrı'nın yerini almaz; aksine O'nun sistemli yaratımını daha iyi anlamamıza aracılık eder.

f. Tanrı, Evrendeki Her Şeyin Kaynağı Olduğu İçin “Boşluk” Yerine Konulamaz

Tanrı, evrendeki bilinmeyen bir alanı değil, her şeyin başlangıcını ve varlık zeminini oluşturur. Bu yönüyle Tanrı, bir bilgi eksiği değil; varlığın zorunlu metafizik açıklamasıdır. “*Negatif Tanrı ispatı*”⁴ dediğimiz argüman burada da devreye girer: Evrendeki her şey, kendisi dışında bir nedene muhtaçken, Tanrı gibi zorunlu ve aşkın bir varlık, bu zincirin dışında bir ilke olarak zorunlu şekilde var olmak durumundadır. Dolayısıyla Tanrı'yı açıklanamayan şeylerin yerine koymak değil; tüm varlığın kaynağı olarak görmek gerekir.

g. Bilimsel Gelişmeler Tanrı İnancını Zayıflatmaz, Aksine Güçlendirebilir

Boşlukların Tanrısı argümanı, bilim ilerledikçe Tanrı inancının zayıflayacağını varsayar. Oysa tam tersi geçerlidir: Bilim geliştikçe doğadaki muazzam düzen, yasalar, hassas dengeler daha net görülür ve bu da bizi rastlantıya değil, bilinçli ve kudretli bir yaratıcının varlığına götürür. Bilim Tanrı'yı ortadan kaldırmaz; sadece Tanrı'nın sistemli yaratımını keşfetmemizi sağlar.

Sonuç olarak, Boşlukların Tanrısı argümanı hem tarihsel gerçekleri çarpıtarak hem de Tanrı kavramını indirgemeci biçimde ele alarak ciddi bir düşünsel zaaf içerir. Tanrı, sadece bilinmeyenlerin değil; varlığın, düzenin ve bilginin de kaynağıdır. Tanrı'ya olan inanç, bilimle çatışmak yerine onu aşan ve tamamlayan bir metafizik tutarlılık içinde yer alır. İnançlı bireyler, Tanrı'yı bir boşluk kapatıcı değil; varlığın anlamı ve dayanağı olarak görürler. Dolayısıyla bu argüman hem akılcı hem de inanç temelli bakış açısından geçerliliğini yitirir ve safсата kategorisine dahil edilir.

³ Emrah Bozkurt, “Felsefe, Bilim ve Teoloji: Hangi Sorulara Cevap Verebilir?”, *academia.edu*, Ocak 2025.

⁴ “*Negatif Tanrı ispatı*” terimiyle, Tanrı'nın varlığını doğrudan deneyim veya gözlem yoluyla değil, evrende karşılaştığımız sınırlılık, bağımlılık, değişim ve nedensellik gibi olguların nihai açıklamasının ancak zorunlu, aşkın ve bağımsız bir varlıkla mümkün olduğu düşüncesi kastedilmektedir. Bu yaklaşım, pozitif verilerden yola çıkarak Tanrı'nın doğrudan ispatını hedeflemek yerine, evrende kendinde yeterli hiçbir varlık bulunmadığını göstererek, bu zinciri aşkın bir varlığın zorunlu varlığıyla tamamlamak gerektiğini savunur. Dolayısıyla bu ispat, Tanrı'yı ‘bilinmeyen boşluklara yerleştirme’ çabasından ziyade, tüm varlığı mümkün kılan zorunlu varlık fikrinden hareket eder.

İnanç ve Bilim Arasındaki Gerilim Yerine Tamamlayıcılık

Bu bağlamda, Tanrı'ya inanç, bilimsel açıklamalara bir alternatif ya da karşıtlık değil, onları anlamlandıran bir tamamlayıcılık olarak görülmelidir. İnsanlar yalnızca açıklayamadıkları şeyler karşısında değil, açıklayabildikleri şeylerin ardındaki nihai anlamı sorguladıklarında da Tanrı'ya yönelirler. Bilimin henüz açıklayamadığı her boşluk, Tanrı'nın konumlandırılması gereken yeni bir alan değildir; zira Tanrı, baştan beri tüm varlığın aşkın ve zorunlu zeminidir. Tanrı'yı, doğaüstü açıklamalarla doldurulacak bir boşluk olarak görmek hem teolojik hem de felsefi bir yanlış anlamadır. Tanrı, varlığın dışsal bir parçası değil; varlığın kendisini mümkün kılan aşkın ilkedir.

Daha önce de vurguladığımız gibi, bilimin doğayı açıklıyor oluşu, Tanrı'yı gereksiz kılmaz; aksine, Tanrı inancını derinleştirir. Çünkü bilimsel yöntemle kavranan doğa yasaları, varlığın ardındaki düzeni, bütünlüğü ve muazzam yapıyı görünür kılar. Bu yapı, Tanrı'nın kudretine tanıklık etmeye imkân verir. Yani doğayı anlamak, Tanrı'nın yaratısını daha iyi kavramak anlamına gelir. Tarih boyunca birçok filozof, doğa filozofu ve modern bilim insanı, Tanrı inancıyla hareket etmiş; doğayı keşfetmenin, Tanrı'yı tanımanın yollarından biri olduğunu savunmuştur. Bu kişiler için doğa, kutsal bir kitap gibi okunmalı; ondaki her düzen, her ayrıntı Tanrı'nın izlerini taşıyan birer ayet gibi görülmelidir.

Nitekim Kur'an dahil olmak üzere birçok kutsal metin, insanı hem doğayı hem de kendi doğasını incelemeye davet eder. Bilimsel düşüncenin gelişmesinde inançlı filozof ve bilim insanlarının büyük katkısı olmuştur. Bugün gelinen nokta, onların akıl ile vahyi birlikte değerlendiren çabalarının ürünüdür. Ancak günümüzde bazı çevreler, bilimi ideolojik bir araç haline getirerek, bu tarihsel gerçekleri ya saptırmakta ya da bilinçli olarak göz ardı etmektedir. Bilimi, ideolojik körlüğün malzemesi haline getiren bu yaklaşım, entelektüel bir duruş değil; daha çok önyargılı ve dogmatik bir tepkiselliktir.

Bu tür ideolojik tutumların temelinde yatan şey, aslında Tanrı'nın felsefi zeminde rasyonel olarak savunulabilir bir gerçeklik olduğunun fark edilmesidir. Çünkü Tanrı, bilimsel bir olgu değil, metafizik bir zorunluluktur. Rasyonel düşünce, nihai açıklamaya ulaşmak için Tanrı fikrine yönelmek zorundadır. Bu durumdan rahatsız olanlar ise Tanrı'yı bilimsel yönteme indirgemeye çalışır; onu gözlemlenemeyen, ölçmek ve laboratuvara sığdırmak ister. Oysa bu beklenti hem yöntemsel bir sapma hem de felsefi bir safsatadır. Tanrı'nın bilimin konusu olması gerektiğini öne sürmek, aslında Tanrı'nın doğasına dair temel bir kavrayış eksikliğini ortaya koyar. Tanrı, cisim değildir, zaman ve mekâna bağlı değildir, formsuzdur. Böyle bir varlıktan gözle görünür olmasını beklemek, yalnızca yöntemsel bir hata değil; aynı zamanda epistemolojik bir çocuksuluktur.⁵

Bu kişilerin zihnindeki Tanrı imajı, çoğu zaman antropomorfiktir; Tanrı'yı evrenin içinde, doğa yasalarıyla sınırlı, görünür bir varlık gibi tahayyül ederler.⁶ Bu, bilimsel değil; düpedüz hayalci bir yaklaşımdır. Akılsal olarak inkâr edemedikleri bir Tanrı'yı, gözle

⁵ Emrah Bozkurt, "Ateist ve Agnostik Söylemlerin Mantıksal Çıkması", *academia.edu*, Mayıs 2025.

⁶ Emrah Bozkurt, "Ateist ve Agnostiklerin Tanrı Algısındaki Hatalar Üzerine Bir İnceleme: Tanrı'yı Üst İnsan Gibi Tasavvur Etmek", *academia.edu*, Mayıs 2025.

göremedikleri için yok saymaya çalışmak ise sadece felsefi bir zayıflık değil, aynı zamanda entelektüel bir ahlaksızlıktır. Çünkü burada mesele Tanrı'nın varlığı değil, kişinin bu varlık karşısında sorumluluk almak istememesidir.

Sonuç

Tanrı kavramını yalnızca bilinmeyenlere yamanmış geçici bir açıklama olarak görmek hem tarihsel hem kavramsal düzeyde ciddi bir sığılık taşır. “Boşlukların Tanrısı” şeklindeki indirgemeci iddia, hem Tanrı inancının gerçek dayanaklarını göz ardı etmekte hem de bilimi ideolojik bir araç haline dönüştürmektedir. Oysa teistik düşünce, Tanrı'yı sadece açıklayamadığımız olguların değil, bilinenlerin de ötesinde yer alan, varlığın bütününe anlam ve birlik kazandıran zorunlu ve aşkın bir ilke olarak temellendirir.

Tanrı, bilimin dolduramadığı boşluklara sürülmüş bir figür değil; varlık, düzen, bilinç, yasa ve nedensellik gibi kavramların metafizik temellerini mümkün kılan zorunlu bir varlıktır. Dolayısıyla Tanrı, bilimsel bilgiye karşı değil; bilimin kendisini bile mümkün kılan akli ve metafizik altyapının bir parçasıdır. Bu bakımdan Tanrı'yı, bilinemezliğin çaresizliğinde değil; varlığın zorunluluğunda aramak gerekir.

Bilimsel yöntem, haklı olarak gözlem ve deneye dayanır; ancak bu yöntemi evrensel bir bilgi ölçütü olarak görmek, bilimi kendi sınırlarının dışına taşır. Bilim, “nasıl” sorusuna odaklanırken, “neden ve niçin” sorusunun muhatabı felsefe ve teolojidir. Tanrı'yı bilimin konusu haline getirmeye çalışmak, bir mikroskopla anlam aramak kadar yersizdir. Tanrı, deney tüplerinde değil, aklın metafizik sezgisinde ve varoluşun bütüncül anlamında kendini gösterir.

“Boşlukların Tanrısı” söylemi, aslında modern aklın bir tür kibirli savunma refleksidir. İnsanlık, mutlak bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığını fark ettikçe, her bilinmeyişi “şimdilik açıklayamadık” diyerek gelecekte açıklanabilir varsayımıyla geçiştirmektedir. Bu da bilimsel yöntemi, nesnel bir bilgi arayışından çıkarıp bir inanç sistemine dönüştürür. Oysa bilimin dogmaya değil, tevazuya ihtiyacı vardır. Bilinemez olanı yok saymak yerine, onu anlamaya çalışmak, felsefenin ve teolojinin kadim çabasıdır.

Sonuç olarak, Tanrı kavramı; bilimsel boşlukları doldurmak için uydurulmuş bir figür değil, evrenin anlamını kavramaya çalışan insan aklının zorunlu vardığı metafizik bir temeldir. Onu bilimin geçici sınırlarına sıkıştırmak değil, varlığın tüm boyutlarını kapsayacak şekilde düşünmek gerekir. Çünkü Tanrı, sadece açıklanamayanın değil, açıklanabilenin de nedenidir.